

УДК 141.7:316.61

Власенко Ф. П.

ЦІННОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА Й РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу особливостей розвитку особистості в умовах інформатизації сучасного суспільства. Обґрунтовується думка про те, що культурно-історичний тип суспільства обумовлює специфіку соціалізації індивіда. Констатовано, що цінності інформаційного суспільства визначають особливості розвитку сучасної особистості, які проявляються в неефективності традиційних інститутів соціалізації та залежності успішної інтеграції індивіда в систему суспільних відносин від вміння конструктивно використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Як наслідок, успішність особистості залежить від розвитку таких її рис та якостей, як професіоналізм, креативність, творча активність, духовність, відповідальність тощо.

Ключові слова: суспільство, особистість, інформаційне суспільство, культура, цінності.

Стаття посвящена социально-философскому анализу особенностей развития личности в условиях информатизации современного общества. Обосновывается мысль о том, что культурно-исторический тип общества обуславливает специфику социализации индивида. Констатируется, что ценности информационного общества определяют особенности развития современной личности, которые проявляются в неэффективности традиционных институтов социализации и зависимости успешной интеграции индивида в систему общественных отношений от умения конструктивно использовать современные информационно-коммуникационные технологии. Как следствие, успешность личности зависит от развития таких ее черт и качеств, как профессионализм, креативность, творческая активность, духовность, ответственность и т.д.

Ключевые слова: общество, личность, информационное общество, культура, ценности.

This article is devoted to social and philosophical analysis of peculiarity of personality's development in conditions of informatization of modern society. It is informed opinion that cultural and historical type of society determines specificity of person's socialization. It was ascertained that the values of informational society determine the peculiarity of modern personality's development, which become apparent into inefficiency of traditional institutes of socialization and dependence of successful person's integration to the system of social relations than ability to use constructionally a modern informational and social technologies. As a result the success of personality depends on his features and qualities such as a professionalism, creativity, creative activity, spirituality, responsibility etc.

The keywords: society, personality, informational society, culture, values.

Засвоюючи існуючі в соціумі цінності, індивід формується як особистість, що здатна безконфліктно жити в суспільстві, функціонування якого неможливе без певного набору ціннісних орієнтацій. Цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятої людини, так і для будь-якої соціальної групи та суспільства в

цілому. Однак у процесі історичного розвитку суспільства, при переході від одного його типу до іншого відбувається трансформація цінностей, які сформувалися та домінували на певному етапі суспільного розвитку, але в подальшому виявилися неактуальними у зв'язку з новими соціокультурними умовами буття. Свідченням цього є поширення сьогодні таких концептів, як «зміна ціннісних орієнтацій», «переоцінка цінностей», «криза системи цінностей», «конфлікт цінностей». Це свідчить про те, що в сучасному суспільстві трансформаційні процеси торкнулися й самої особистості. Аналізуючи процес засвоєння індивідами цінностей, притаманних культурі інформаційного суспільства, дослідницький інтерес потрібно спрямувати на результати соціалізації, що роблять кожне наступне покоління в культурних відносинах схожим й одночасно відмінним від попередніх.

Дослідження процесу соціалізації індивіда в умовах соціальних змін привертає увагу різних наукових шкіл і напрямків в сучасному суспільствознавстві. Однак ці дослідження не мають комплексного характеру, хоча і розглядають означений процес з різних точок зору. Серед філософських підходів, які ґрунтовно розглядали цю проблему, можна назвати екзистенціалізм (А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.), де соціалізація зводиться до соціальних ролей, які протистоять справжній сутності людини; концепцію «масової людини» Х. Ортеги-і-Гассета, де розкривається соціально-психологічний тип людини натовпу; Франкфуртську філософську школу (Г. Маркузе, Е. Фромм, Ю. Габермас), що досліджує співвідношення загальнолюдського, соціального та індивідуального, а також концепцію симулякрів Ж. Бодрійяра, згідно з якою сучасна людина втрачає свою індивідуальність, потрапляючи в лещата символічного простору та перетворюючись на масового споживача.

У науковій літературі подається ряд визначень соціалізації. Так, у Словнику сучасної західної соціології соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом протягом життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого він належить [5, с. 316]. В інших джерелах цей феномен визначається як процес формування особистості на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, суспільного та власного досвіду, що перетворює людину на члена суспільства [8, с. 540]; як процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, властивих конкретному суспільству, соціальній спільноті, групі [4, с. 137]; як складний, багатогранний процес включення людини в соціальну практику, набуття соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду й реалізації власної сутності за допомогою виконання певної ролі в практичній діяльності [6, с. 44]; як процес операціонального оволодіння набором програм діяльності і поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що їх визначають [3, с. 964]. Відтак можна зробити висновок, що наведені визначення соціалізації в цілому несуттєво відрізняються, оскільки сам процес досить очевидний і об'єктивно притаманний будь-якій соціальній системі. Проте ґрунтовний розгляд цієї проблеми виявляє широку варіативність позицій стосовно сутності й змісту означеного процесу, особливо в умовах інформаційного суспільства. А тому метою нашої статті є

соціально-філософський аналіз особливостей розвитку особистості в умовах інформатизації сучасного суспільства.

Говорячи про розвиток особистості в умовах швидких соціокультурних змін, варто проаналізувати історичні форми й різновиди передання культурного досвіду. М. Мід, найвідоміша дослідниця у сфері культурної антропології, систематизує ці форми, виходячи зі способів передання культурних традицій. У зв'язку з цим виділяється три типи культур: постфігуративна; кофігуративна; префігуративна [2].

Основною ознакою першого типу культури служить такий тип соціалізації, у якому система знань про правила соціальної взаємодії формується в процесі засвоєння досвіду попередніх поколінь. У цьому випадку досвід батьків виявляється безумовною цінністю для дітей, тобто діти навчаються насамперед в старших вікових груп.

Кофігуративний тип культури характеризується таким способом передання й формування соціокультурного досвіду, при якому і дорослі, і діти навчаються насамперед у своїх однолітків. Цей тип, на думку М. Мід, як єдина форма передання культури представлений слабко і немає жодного суспільства, де б він зберігався протягом життя декількох поколінь.

Поява третього типу культури пов'язана з виникненням нових механізмів зберігання, використання й передавання культури. Глобальні й незворотні зміни, що відбулися й відбуваються протягом ХХ–ХХІ ст. у всіх сферах життя, створюють цілком унікальну ситуацію, що руйнує колишню систему соціалізації і виховання. Винахід комп'ютера, прискорення росту населення, руйнування природного середовища, об'єднання всіх частин світу інформаційно-комунікаційними засобами – усе це призвело до суттєвого розриву між поколіннями. Цей розрив не вичерпується традиційною для будь-якого суспільства розбіжністю «батьків» і «дітей» у поглядах. Він стосується світоглядних, духовних основ розвитку суспільства і людини, поглядів на економіку, матеріальне життя суспільства, сенс і мету життя загалом. Сучасні інформаційні технології дозволяють молодому поколінню за короткий проміжок часу отримати такий обсяг інформації, що попередні покоління отримували за десятиліття. Сьогодні молоді люди насамперед за допомогою сучасних засобів комунікації можуть ознайомитися з досвідом декількох поколінь. І в той же час вони потрапляють у світ, у якому вичерпала своє значення колишня традиція і виникає необхідність формування нових цінностей, що відображають глобальні соціальні зміни.

Нова культурна форма – префігурація – означає, що людство сьогодні стоїть перед майбутнім, яке не відоме, але яке буде формуватися в залежності від рівня його усвідомлення сучасними поколіннями людей.

Існуючі суперечності в структурі особистості можна зрозуміти, аналізуючи соціокультурні цінності індустріального й постіндустріального суспільств. Характеризуючи індустріальне суспільство, важливо визначити його співвіднесеність із соціальною системою або типом соціальності. В індустріальному суспільстві тип соціальності представлений матеріальними відносинами, де переважає накопичений капітал над «живою» працею, а людина є носієм праці. Відносини ж в інших сферах життя суспільства сприймаються через товарно-грошові зв'язки.

Найбільш значимими цінностями індустріального суспільства є універсалізм й утилітаризм. Установка універсалізму із самого початку свого виникнення сприяла формуванню суспільного уявлення про універсальність способу життя. Загальна віра в прогрес, характерна для ранніх етапів розвитку індустріалізму, спиралася на гасло: усе нове краще від старого. І, відповідно, домінувала повага до науки і техніки, від яких очікували якнайшвидшого вирішення економічних, екологічних, соціальних проблем.

Утилітаризм, у свою чергу, відігравав важливу роль у формуванні соціального типу особистості, характерного для індустріальної цивілізації, зміцнюючи установку на ефективність діяльності. Світ розпадався на різні частини, впливаючи на які людина могла досягти локального успіху, не звертаючи уваги на світ у цілому. Утилітаризм орієнтував людину на власну практичну діяльність. Яскравим утіленням утилітаризму, його продуктом і умовою є гроші: вони все зводять до єдиного знаменника і дають можливість усе підрахувати.

Поширення вказаних цінностей індустріального суспільства зумовило відповідні суперечності в його розвитку й обумовило нові напрямки розвитку особистості.

Це пов'язано насамперед із соціальним і духовним відчуженням людини та виникненням феномену масової культури. У культурі індустріального суспільства, на відміну від традиційної культури, домінувала тенденція розподілу часу на виробничу діяльність і дозвілля, де, як передбачалося, людина зможе реалізувати свої індивідуальні здібності й вміння. Але у сфері культури людина виявилася недієздатною, що спричиняло «зриви» в трудових орієнтаціях і антитехніцистські настрої. Така ситуація вимагає введення культурних регуляторів, таких, наприклад, як ірраціоналізм, східні культури, містика тощо. Вони стали передумовами поширення масової культури, що була покликана реалізувати специфічні функції: забезпечення масового споживання, адаптації індивіда до нового соціокультурного середовища, формування в людини готовності адекватно реагувати на непередбачувані ситуації, нав'язування певної сукупності стереотипів і шаблонів мислення та поведінки, які поширюються за допомогою спеціальних технік комунікації, але не за допомогою прямого діалогу з особистістю тощо.

Культура постіндустріального суспільства, на відміну від культури індустріального суспільства, розвивається ще динамічніше. Аналіз найсуттєвіших тенденцій дозволяє виявити можливі напрямки розвитку сучасного типу особистості.

Перехід від прискореного технологічного розвитку до передових технологій у світовій економіці вимагає нової якості трудових ресурсів і їхньої здатності до інновацій. «Інформаційна економіка» кінця ХХ ст. створює високооплачувані робочі місця, що вимагають від працівника іншого рівня і якості його кваліфікації. Так, наприклад, перехід від ієрархічних структур до мережевих дозволяє формувати новий тип виробництва. Крім індустріальних гігантів у конкурентній боротьбі на світових і національних ринках діють малі й середні фірми. На ринку найбільше цінується нове, тому невеликі підприємства досить швидко поширюються у зв'язку з тим, що їм легше випробувати і «викинути» на ринок принципово нові технічні ідеї. Тому великі корпорації створюють гнучкі децентралізовані організаційні структури, змінюють

ієрархічні системи управління мережевими, намагаються привчити працівників відповідати цілям фірми. Гасло кадрової політики звучить так: «Високим технологіям – висока техніка контактів з людьми». На зміну принципів жорсткої дисципліни приходять поступове підвищення кваліфікації персоналу, збільшення його самостійності, креативності, передання більшої відповідальності на нижчі рівні. Виробництво стає нібито «розсіяним», і відносини між його суб'єктами будуються на основі комунікативних зв'язків.

Становлення нового типу суспільства передбачає можливість перетворення або навіть появи такої особистості, яка б мала відповідний розвиток інтелектуальних здібностей і соціальних якостей. Про необхідність появи нової людини говорили різні філософи, з різних позицій, у різному соціальному контексті. Так, наприклад, існує контркультурний варіант (Ч. Рейч, Т. Роззак та ін.), що пов'язує появу нової людини з необхідністю підірвати наявну систему суспільних відносин; абстрактно-гуманістичний (Е. Фромм, А. Печчеї та ін.), які говорять про необхідність появи нової людини для того, щоб змінилося суспільство загалом, коли трансформація людини є одним із аспектів інформаційно-технологічних перетворень суспільства.

У цьому контексті американський соціолог В. Феркіс намагався передбачити зміни в людині. На його думку, «людство стоїть зараз на порозі нової влади над собою та навколишнім середовищем, що може змінити його природу так само фундаментально, як змінила його вертикальна ходьба та застосування знарядь праці» [9, с. 37]. У своїй концепції В. Феркіс протиставляє «технологічну людину», яка має з'явитися внаслідок відповідних змін у технічному розвитку суспільства, «індустріальному» типу людини, що породжена цивілізацією, орієнтованою на виробництво товарів та їх споживання. Автор перелічує такі риси «індустріальної» людини, як раціоналізм, орієнтація на владу та матеріальний добробут, ставлення до природи, ідей та інших людей як до інструментів своєї влади. Тому, коли людина входить у стадію суспільного розвитку з необмеженими технологічними можливостями, виникає небезпека, що, одержавши нові засоби маніпулювання людьми та змінювання навколишнього середовища, вона використає їх в корисних цілях. А тому, на думку теоретика, «єдиний порятунок для раси – це створення технологічної людини» [9, с. 38].

Такий тип людини, вважає В. Феркіс, контролюватиме власний розвиток у контексті науково-технічного прогресу. Зрештою, сенс життя «технологічної людини» зводиться до того, щоб знайти себе, виконати до кінця свою роль у Всесвіті, самореалізуватися.

Досить часто характеристики майбутнього людського буття є продовженням або максимальним удосконаленням попереднього способу існування. Певний простір для цього дає постіндустріальна реальність, яка за своїми вихідними даними має не тільки подолати недоліки індустріального суспільства, але й відкриває людині можливості для самовдосконалення. Щодо цього неважко передбачити, що людина майбутнього, мабуть, матиме більше свободи, менше залежатиме від ритму, способу дії, характеру праці на промисловому виробництві. Зростатимуть також її інтелектуальний і культурний потенціали, можливості щодо впливу на суспільні події. Водночас як

необхідна протипага має зростати й стати загальноприйнятою етика відповідальності, яка передбачає усвідомлення на глобальному рівні відповідальності не лише за зміни в конкретному регіоні, але й за долю планети загалом. Зокрема, такий прогноз спостерігається в концепції Е. Тоффлера.

Наступний аргумент стосовно того, що має з'явитися людина нового типу, – це теорія «генно-культурної коеволюції», розроблена Ч. Ламсденом і Е. Уілсоном. Згідно з цією теорією, генно-культурна коеволюція є складною взаємодією, у якій культура генерується й формується біологічними імперативами, тоді як водночас у генетичній еволюції у відповідь на культурні інновації змінюються біологічні властивості. Привертають до себе увагу дві позиції генно-культурної коеволюції: мозок і розумові здібності мають вирішальне значення для створення культури, отже, їхній подальший розвиток на ґрунті біокомп'ютерної технології має стимулювати виникнення нової культури; розвиток нової культури в майбутньому викличе генетичну перебудову людини.

Тобто хоча анатомія людини не зміниться, в основних бажаннях, цінностях, способі життя та типах поведінки відбудуться такі зміни, які свідчитимуть про народження нової культури. Це може спричинити зміни в людських генах і розглядатиметься як біологічна трансформація, поява нового генотипу людини, який буде на порядок вищий за *homo sapiens*.

Під новим кутом зору сприймається й проблема соціалізації, самореалізації людини. Про те, що під впливом НТР здійснюється перехід від цінностей «трудова етика» до цінностей самореалізації, писали свого часу Д. Белл, Й. Масуда, Е. Тоффлер та ін. На думку Д. Белла, «постіндустріальне суспільство визначається як суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень <...> все більшою мірою стало залежати від досягнень теоретичного знання» [1, с. 22]. Ключова теза Й. Масуди в роботі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» зводиться до положення про те, що інновації в інформаційній технології – це прихована сила соціальної трансформації, що виражається в радикальному збільшенні кількості та якості інформації, а також у зростанні обсягів обміну інформацією [10]. При цьому Е. Тоффлер стверджує, що «настає епоха не масових засобів інформації, а поряд з новою техносферою з'являється нова інфосфера, що буде мати наслідки в усіх сферах життя, включаючи нашу свідомість» [7, с. 227]. Проте цей процес є поступовим переходом в умовах, коли зменшується тиск індустріальної системи. У ньому зберігаються дві протилежні орієнтації: одна прагне до абсолютної свободи і сприймає самореалізацію як кінцеву мету, друга – до обмеження свободи самореалізації рамками потреб постіндустріального виробництва.

Звичайно, нинішнє «інформаційне суспільство» торує шлях для майбутніх перетворень, тому що його економічна необхідність набуває інших форм, раціоналізація соціально-економічних відносин здійснюється на інших засадах. Унаслідок цього виникають можливості для нового типу поведінки і виробничої

діяльності людини. В інформаційному суспільстві людина має більше свободи, не є прив'язаною до ритму, характеру праці на промисловому виробництві, що звільняє час для підвищення її інтелектуального та культурного рівня.

Перехід від індустріального суспільства до інформаційного робить світ взаємозалежнішим. Завдяки динамічному розвитку світової економіки, комунікаційних систем і міжнародного туризму розвиток контактів між жителями різних регіонів здійснюється швидкими темпами, що сприяє появі нового й універсального міжнародного способу життя. Одночасно є суттєва протидія однаковості, сторонньому впливові, пов'язана з бажанням зберегти специфіку національної культури й мови. Тенденція до загального міжнародного способу життя і тенденція до відродження культурно-мовного націоналізму не суперечать, вони є взаємозалежними.

Але постає питання, що відбувається з культурою під впливом інформатизації. Одна з відповідей – культура стає моментом інформаційного поля. Вона виходить зі свого національного, етнічного середовища й потрапляє в універсальне інформаційне середовище. Людина постійно взаємодіє з універсальним інформаційним середовищем, і воно радикально впливає і змінює її.

Саме тому культура на сучасному етапі розвитку суспільства відіграє основну роль у розвитку особистості. Основою інформаційної культури виступають знання про інформаційне середовище, закони його функціонування та розвитку, уміння швидко зорієнтуватися у світі інформації. Тому залучати людину до інформаційної культури потрібно з перших років життя. Спочатку формувати першопочаткові знання про комунікаційні можливості людини, суспільства, потім – навички самостійного користування інформаційними технологіями, а надалі – особисте ставлення до засобів масової інформації, особистісні цілі та цінності, світоглядні орієнтири тощо.

Таким чином, підбиваючи підсумки проведеного аналізу, необхідно підкреслити ряд моментів.

По-перше, саме префігуративна культура визначає домінуючий тип соціалізації на сучасному етапі суспільного розвитку, багато в чому сприяючи загостренню кризових явищ у системі соціокультурної взаємодії. Стрімко змінюється ситуація в сучасному суспільстві, що ставить перед людиною завдання, до вирішення яких її не готували ані система виховання, ані весь попередній досвід людства. Людина може успішно функціонувати в соціальній системі, володіючи певними особистісними рисами і поведінковими навичками. Зміна типу соціалізації обумовила виникнення нового соціального типу особистості – особистості суперечливої, перехідної, що сполучає в собі ціннісні орієнтації й норми індустріальної і постіндустріальної епох.

По-друге, сучасні соціальні системи, які залежать від особливостей науково-технічного прогресу та тенденцій історичного розвитку цивілізації, характеризуються прагненням до універсального й цілісного розвитку особистості. Одним із суттєвих орієнтирів соціокультурного розвитку в інформаційному суспільстві є пріоритет творчої й креативної особистості. Саме зміна особистості передуює зміні суспільства.

По-третє, цінності інформаційного суспільства зумовлюють необхідність

розвитку таких рис та якостей особистості, як професіоналізм (у напрямку використання сучасних технологій); духовність як переважання в людини духовно-моральних, інтелектуальних якостей (цінностей) над матеріальними; соціальна відповідальність як міра відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, чинним правовим та іншим соціальним нормам і загальним інтересам; здатність до творчої побудови та реалізації власного життєвого проекту на основі культури і загальносоціальних норм тощо.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ.]. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
2. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид // Избранные произведения / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 432 с.
3. Можейко М. А. Социализация / М. А. Можейко // Новейший философский словарь. – Минск : Книжный Дом, 2003. – С. 964–966.
4. Проблемы социализации молодежи : рефератив. сб. / Рос. акад. наук ; ИНИОН. – М., 1993. – 138 с.
5. Современная западная социология : словарь / сост. Ю. Н. Давыдов и др. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с.
6. Социализация личности: исторический опыт советского периода и современные тенденции : сб. науч. тр. / Рос. акад. Образования ; Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании. – М., 1993. – 47 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с.
8. Філософський словник соціальних термінів. – Х. : Корвін, 2002. – 672 с.
9. Ціннісні орієнтації: аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років / НАН України ; Ін-т філософії ; відп. ред. А. Т. Гордієнко. – К. : Наукова думка, 1995. – 208 с.
10. Masuda Y. The Information Society: as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Washington : World Future Soc., 1983. – 171 p.